

K. MÁMBETOV SHÍGARMALARINDA NAQIL-MAQALLARDIŃ QOLLANILIW ÓZGESHELIKLERI

R.Jambulova

NMPI Qaraqalpaq tili qánigeligi magistrantı

*Ilimiy basshısı: A. K.Pirniyazova
filologiya ilimleriniń doktori, professor*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15643835>

***Annotaciya.** Maqalada belgili jazıwshı K. Mámbetov shıǵarmalarında naqıl-maqallardıń qollanılıw ózgeshelikleri sóz etilgen. Onıń sheberligi ashıp berilgen.*

***Tayanış sózler.** Naqıl-maqal, kórkemlew quralları, stil, lingvopoetika.*

Xalıq naqıl-maqalları sol xalıqtıń pútkil tariyxın, turmıs jolın sáwlelendiredi. Sonıń ushın da jazıwshılar naqıl-maqallardı kórkemlew quralları retinde kóp paydalanadı. Búǵan olardıń shıǵarmalarında turmıs shınlıǵınıń durıs sáwleleniwı, avtordıń turmıstaǵı áhmiyetli nárselerdi súwretlep, olardan ulıwma juwmaq shıǵarıwı hám sol sebepten olardıń shıǵarmalarınıń xalıq arasına keń taralıwı sebepshi boladı.

Xalıq naqıl-maqalları kórkem shıǵarma tiliniń mazmunlı hám tásirli bolıwında, emocionallıǵın asırıwda áhmiyetli stilistikalıq qural bolıp tabıladı. Naqıl-maqallar pikirdi qısqa, anıq hám obrazlı sáwlelendirip, sóylewdiń anıqlıǵın hám tásirshenligin arttırıp keledi.

Naqıl-maqallardı K. Mámbetov óz shıǵarmalarında orınlı jerinde ónimli paydalana alǵan. Bul jazıwshı shıǵarmalarınıń kórkemligin támiyinlew menen birge ol arqalı aytpaqshı bolǵan pikirlerin anıq hám tınıq bayanlanıwında, tásirli bolıwında tiykarǵı qural xızmetin atqarǵan. Naqıl-maqallardı shıǵarma tekstine sińdiriw qıyın. Sebebi, shıǵarmaǵa qoyılǵan talaplardan shıǵıp ketpegen halda pikirlerdi tastıyıqlay alatuǵın naqıl-maqaldı tańlay biliw hám orınlı túrde paydalanıw haqıyqıy sóz ustasınıń qolınan keledi.

K. Mámbetov óziniń shıǵarmalarında pikirdiń kórkemligi hám ótkirliǵi ushın naqıl-maqallardan keń paydalanǵan. Onıń shıǵarmalarında ushırasatuǵın naqıl-maqallardı qollanılıw ózgesheligine qaray tómendegishe bólip qarawǵa boladı:

1. Ózgerissiz qollanılǵan naqıl-maqallar;
2. Ózgertilip qollanılǵan naqıl-maqallar.

Jazıwshınıń dóretiwshilik manerasınıń xarakterli belgisi sonda, ol shıǵarmalarındaǵı qaharmanlardıń xarakterin beriwde naqıl-maqallardı paydalanǵan,

olardıń járdeminde dóretken obrazlarınıń ishki dúnyasın hám dúnya tanıwın ashıp bergen.

K. Mámbetov ayırım orınlarda naqıl-maqallardıń xalıq tilindegi forması hám mazmunın ózgeripshen shıǵarmalarına kirgizgen. Jazıwshı olardan pikirdi ıqsham, qısqa, tásirli túrde bildiriw ushın, sóylewdiń obrazlılıǵın támiynlew maqsetinde paydalanǵan. Bunday jaǵdayda deydi, dep, desedi sıyaqlı sóz formalarınan paydalanǵan.

Máselen, - *Er shekinispey – bekinispeydi*, **degen** (130-bet).

– “*Qazannıń túrli-túrli bulǵawı bar*” – **degen**, sultan (97-bet).

“*Iyt uyasına qarap úredi*”- **degender** endigi kelgen xanda “Qırım” , “Qırım” dep qabırǵası qayısıp turǵanı (123-bet).

“Inisi bardıń tınısı bar”- dep baspaqtıń jiligin kemirip otir (152-bet).

Qazaq hám qaraqalpaq tillerindegi naqıl-maqallar ózine tán seslik ayırıqshalıqlar menen sıpatlanadı. Belgili ilimpaz R.Sızdıqova bul haqqında bılay jazadı: «Alliteraciyanıń qulaqqa jaǵımlı sazlıq xızmetin naqıl-maqallarda jaqsı paydalanadı. Mısalı, «**Qulan qudıqqa qulasa, qulaǵında qurbaqa oynar**» degen maqal **q** sesinen baslanatuǵın sózlerdi úyirip, belgili tásir berip tur. «**Kóp penen kórgen ullı toy**» degen maqaldı el menen kórgen, jurt penen kórgen, xalıq penen kórgen dep almastırıp aytıwǵa bolmaydı, óytkeni, bunda **Kóp penen kórgen** degen sózler alliteraciyanı paydalanǵanlıqtan, qulaqqa jaǵımlı, aytıwǵa jeńil, este saqlawǵa qolaylı maqal bolıp tur» [1:126].

Usınday naqıl-maqallar qaraqalpaq tilinde de bar hám onnan K. Mámbetov óz shıǵarmalarında keńnen paydalanǵan.

Endigi jaǵında awıl ash bolsa ash, toq bolsa toq bolayın, ákelse qoldı beri! ... (131-b.).

«**Taz taranaman degenshe toy tarqaydı**», «**Bolar eldiń balları birin biri batır der, Bolmas eldiń balları birin biri qatın der**», «**Jaǵaltaydıń jaqsısı jaqsı bolar, Jamanınıń jamanı baqsı bolar**», «**Úyrenisken jaw urıspáǵa jaqsı**», «**Basalaydı basıp ish, qursaǵındı qısıp ish**», «**Edil ǵarǵası eline keter, Jayıq ǵarǵası jayına keter, Hárkim bilgenin ayta keter**» sıyaqlı naqıl-maqallar jazıwshınıń «Posqan el» romanında obrazlı túrde qollanılǵan.

Ilimpaz B. Yusupova belgili jazıwshı Sh.Seytovtıń shıǵarmalarına fonostilistikalıq analiz islegen miynetinde bılay pikir bildiredi: «Qaraqalpaq xalıq naqıl-maqalları júdá ıqsham, az sóz benen oǵada tereń máni beretuǵın túri bolıp, bunda kóbinese, sózler astarlı, awıspalı, keń mánilerde jumsalaladı. Xalıq danalıǵınıń qısqa kórinistegi ájayıp úlgeri esaplanǵan naqıl-maqallardıń tillik qurılısında sesler

kórkemligi, onı payda etetuǵın fonostilistikalıq qurallar, olardıń kóp túrliligi jáne ayırıqsha tásirliklik dóretiwi hayran qaldırarlıq sheberliktiń kórinisi dewge boladı [3:45].

Sonıń ushın da el arasında «Qıtaydıń qızınday sızıla berme» degen sózler qaldı (44-b.).

Solay etip, K. Mámбетovtıń shıǵarmalarında qollanılǵan xalıq naqıl-maqallarınıń hámmesi kórkem shıǵarmanıń tiykarǵı elementlerine aylanǵan. Jazıwshınıń shıǵarmalarında orınsız qollanılǵan birde bir naqıl-maqal joq. Pikirdiń kórkemligi hám ótkirliǵi ushın K. Mámбетov naqıl-maqallardan keń paydalanǵan hám naqıl-maqallar menen óz shıǵarmalarınıń tilin bayıttı.

Ádebiyatlar:

1. Рабиға Сыздық. Сөз сазының көркем әдебиет пен өнердегі маңызы // Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). Астана: Елорда, 2000. 126-б.
2. Пирниязова А. Қорақалпоқ тили фразеологик системаси ва унинг стилистик имкониятлари: Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Нукус, 2020. 34 -бет.
3. Юсупова Б. Фоностилистика. Ташкент: Yosh avlod matbaa, 2021. 45-б.
4. Мәмбетов К. Посқан ел. Нөкис: Қарақалпақстан, 1988 – 564 б.